

Antoon de Baets

Postume straffen

Het onlangs opgerichte Internationaal Strafhof verbod aanslagen op de waardigheid van dode personen.

Antoon de Baets analyseert postume straffen in het verleden en schept een conceptueel kader voor het beoordelen daarvan.

Weinig recente ontwikkelingen hebben de potentie historici zo te fascineren als de totstandkoming van het Internationaal Strafhof. In juli 1998 ondertekenden 120 landen het Statuut van Rome dat de oprichting van dit Internationaal Strafhof mogelijk maakte. De ondertekenaars bepaalden dat het enkel de zwaarste misdrijven zou berechten: genocide, misdaden tegen de menselijkheid en oorlogsmisdrijven.¹ Verder spraken ze af dat ze de constituerende elementen van deze drie categorieën kapitale misdrijven nader zouden invullen. Enkele jaren later was het dan zover: in juli 2002 kon het Strafhof effectief worden opgericht in Den Haag en nog geen twee maanden later kwamen de oprichtende staten met een belangrijk document: *Elementen van misdrijven*. Het is onder historici nog maar nauwelijks bekend dat dit document een fascinerende visie ontvouwt op de behandeling van de doden. Eén van de talrijke oorlogsmisdrijven waarvan de elementen werden bepaald was namelijk het zogenaamde 'oorlogsmisdrijf van aanslagen op de persoonlijke waardigheid.' Voor dit oorlogsmisdrijf werden vier elementen vastgesteld. Hiervan is vooral het eerste van belang. Het luidt als volgt: 'De dader vernederde of schond anderszins de waardigheid van één of meer personen.' Daaraan werd in een noot toegevoegd: 'Voor dit misdrijf kunnen "personen" "dode personen" omvatten.'² Dit alles betekent niets minder dan dat het Internationaal Straf-

1 International Criminal Court, *Rome Statute of the International Criminal Court* (<http://www.icc-cpi.int/>; Rome 1998), artikelen 6, 7, 8. Alle websites vermeld in dit essay zijn laatst bezocht op 11 november 2005.

2 Voor het 'oorlogsmisdrijf van aanslagen op de persoonlijke waardigheid' ('war crime of outrages upon personal dignity') in respectievelijk internationale en interne conflicten, zie ibidem, artikelen 8(2)(b)(xxi) en 8(2)(c)(ii) alsook: Assembly of States Parties to the Rome Statute of the International Criminal Court, *First Session – Official Records*, 'Elements of Crimes' 108–155, aldaar 140, 146. (http://www.un.org/doc/UNDOC/ID/04/06/01/040601_01.pdf).

hof gemachtigd is in een context van internationale of interne conflicten de aanrichters van postume straffen te berechten. Daar historici zo vaak doden en misdrijven bestuderen, en daarom ook met postume straffen te maken krijgen, is het antwoord op de vragen die hierbij rijzen ook voor hen van belang. Wat zijn postume straffen eigenlijk? Welke motieven bewegen de

Het logo van het Internationaal Strafhof.
<http://www.icc-cpi.int/>

daders? Tenslotte, welke visie op de doden openbaren de *Elementen van misdrijven* en welk standpunt moeten historici hier tegenover innemen? Bij al deze vragen gaat het nadrukkelijk om het straffen van de doden en niet om het ombrengen van de levenden, hoewel het ene soms in het verlengde van het andere ligt, bijvoorbeeld als een moordenaar na de dood van zijn slachtoffer zijn woede blijft koelen op het stoffelijk overschot of als iemand levend wordt begraven.

Vormen van postume straffen

Onmiddellijk na het verschijnen van de *Elementen van misdrijven* poogden experts de precieze betekenis van de constituerende elementen van het 'oorlogsmisdrijf van aanslagen op de waardigheid van dode personen' te duiden. Een probleem vormde hierbij dat het Internationaal Strafhof nog niet was gestart met onderzoek naar lopende misdrijven en dus nog geen jurisprudentieel spoor had getrokken. Verder is het van belang te weten dat het Hof geen zaken van vóór zijn oprichting in behandeling kon nemen. De experts moesten dus putten uit historische rechtszaken die voor het Internationaal Strafhof hadden kunnen komen als ze na juli 2002 hadden plaatsvonden. Knut Dörmann, juridisch adviseur van het Rode Kruis, betoogde dat tot het 'oorlogsmisdrijf van aanslagen op de waardigheid van dode personen' de verminking van stoffelijke overschotten en het weigeren

//www.icc-cpi.int/; ICC-ASP/1/3; New York 2002). Het begrip 'oorlogsmisdrijf van aanslagen op de persoonlijke waardigheid' is afgeleid van het begrip 'aanslagen op de persoonlijke waardigheid' ('outrages upon personal dignity'); zie hiervoor de *Conventies van Genève* (<http://www.icrc.org/>; Genève 1949), gemeenschappelijk artikel 3. Voor het begrip 'dode personen' ('dead persons') in deze *Conventies*; zie *Conventie I*, artikelen 4, 16; *Conventie II*, artikelen 5, 19–20 en *Additioneel Protocol I* (<http://www.icrc.org/>; Genève 1977), artikelen 32–34.

van een eervolle begrafenis hoorden.³ Hij verwees naar de zaak-Schmid. Max Schmid was tijdens de Tweede Wereldoorlog werkzaam geweest in een Duitse medische hulppost in Frankrijk en had het hoofd van het stoffelijke overschot van een Amerikaanse piloot verwijderd, gekookt en ontdaan van huid en vlees. Hij had de schedel op zijn bureau geplaatst en later als souvenir naar zijn vrouw in Duitsland gestuurd. Het United States General Military Government Court oordeelde in 1947 dat dit een oorlogsmisdrijf was en gaf hem tien jaar cel. Soortgelijke Amerikaanse en Australische militaire gerechtshoven in Azië en Oceanië veroordeelden verschillende Japanners (vaak na beroep) tot tussen vijf en vijftientig jaar gevangenisstraf omdat zij zich schuldig hadden gemaakt aan verminking van stoffelijke overschotten of aan kannibalisme. Ze kregen levenslang als bovendien was gebleken dat ze hun slachtoffers ook voorafgaand hadden vermoord.⁴

Droevig genoeg zijn hiervan talrijke andere voorbeelden te geven. Neem de burgeroorlog in het El Salvador van de jaren tachtig. De lichamen van dode guerrillero's werden daar gruwelijk verminkt: oren werden afgehakt (als bewijs van de dood van de 'terrorist' of uit opwinding), lijken werden aan het haar versleept, geschopt of gepord met een geweer. Lichamen werden ook het hart uitgerukt, in ravijnen gegooid of verbrand. Dat alles vond soms plaats in het bijzijn van kinderen en bejaarden.⁵

De andere vorm van postuum straffen die Dörmann noemt, niet of oneervol begraven, is wijder verspreid. Denk aan Antigone, de hoofdfiguur in de gelijknamige tragedie van Sophocles. Zij kon niet verdragen dat haar broer Polynices onbegraven bleef en niet betreurd werd. Ze stierf door toedoen van de Thebaanse koning Creon toen ze probeerde haar broer de laatste eer te bewijzen. In de veertiende eeuw was de Mongoolse heerser Timoer Lenk niet alleen berucht om zijn gewelddadige veroveringen, maar ook om de piramides van afgehakte hoofden en schedels die hij na afloop liet oprichten.⁶ In China werden de Oeighoeren en Kazakken tijdens de

3 Knut Dörmann, *Elements of war crimes under the Rome Statute of the International Criminal Court. Sources and commentary* (Cambridge 2003) 314–324, 404–405.

4 'Case no. 82: Trial of Max Schmid – United States General Military Government Court at Dachau, Germany, 19th May, 1947' in: United Nations War Crimes Commission ed. *Law reports of trials of war criminals*, 13 (Londen 1949) 151–152. (op pagina 152 ook de samenvattingen van de Japanse zaken).

5 Americas Watch, *The civilian toll 1986–1987. Ninth supplement to the report on human rights in El Salvador – August 30, 1987* (New York 1987) 52–55.

6 Leo Kuper, *Genocide* (Harmondsworth 1981) 12.

Culturele Revolutie gedwongen hun doden te cremen, waarmee werd ingegaan tegen de traditionele begrafenisrites.⁷

Vaak treden de twee vergripen in combinatie op: daders die hun slachtoffers vermoorden en nadien verminken, zijn uiteraard niet geneigd hen in een vlag van inkeer alsnog decent te begraven. Tijdens de genocide in Rwanda in 1994 werden de – meestal verminkte – lichamen van Tutsi's systematisch in de Nyabarongo, een zijrivier van de Nijl, geworpen. De moordenaars geloofden of wilden geloven dat de Tutsi's vreemdelingen waren afkomstig uit de Nijlstreken, 'uit Abyssinië', en daarheen moesten terugkeren.⁸ Elders werden slachtoffers levend begraven.⁹ En bij de behandeling van de genocide in Srebrenica merkten de rechters van het Joegoslavië-tribunaal op dat de lichamen van mannelijke Bosnische Moslims, die in massagraven waren achtergelaten, later weer werden opgegraven, verminkt en herbegraven in nieuwe, afgelegen, massagraven om elke rouw onmogelijk te maken.¹⁰

Ook andere dan de door Dörmann genoemde postume straffen kunnen binnen de horizon van het Strafhof vallen. Ik geef hier enkele historische en actuele illustraties. Allereerst is er de categorie van eigendomsgerelateerde vergripen. Het arresteren of gijzelen van stoffelijke overschotten tot de schulden van de overledene waren afbetaald kwam voor in pre-industrieel Engeland.¹¹ En recenter zagen Israëlische soldaten het platwalsen van de huizen van de Palestijnse familie van een omgekomen terrorist als een voortgezette straf voor de terrorist.¹² Meer in het algemeen kan de confiscatie van nalatenschap bedoeld zijn als postume straf.

Ook 'postume strafprocessen' komen misschien in het vizier van het Strafhof. Toen Rode-Khmerleider Pol Pot, de gehate aanstichter van een

7 Richard Bush, jr., *Religion in communist China* (Nashville en New York 1970) 295.

8 International Criminal Tribunal for Rwanda, *Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, Judgement* (Case no. ICTR 96-4-T; <http://www.ictr.org/>; Arusha 1998) paragraaf 120 en noot 54; vergelijk paragrafen 159, 161.

9 Ibidem, paragrafen 280, 288.

10 International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, *Prosecutor v. Radislav Krstić, Judgement* (Case no. IT 98-33-T; <http://www.un.org/icty/>; Den Haag 2001) paragraaf 596.

11 Clare Gittings, *Death, burial and the individual in early modern England* (Londen en Sydney 1984) 65–66.

12 Robert Solomon, 'Death fetishism, morbid solipsism' in: Jeff Malpas en Robert Solomon ed. *Death and philosophy* (Londen en New York 1998) 152–176, aldaar 152.

Gebroken grafstenen in Azerbeidzjan, kort voor hun verwijdering. Het bemoeilijken van waardige herdenking is een van de vele vormen van postuum straffen. Uit: *Heritage at risk. Icomos world report 2002/2003 on monuments and sites in danger* (München 2003) 47.

voorbeeld stamt evenwel uit de middeleeuwen, toen in januari 897 de zogenaamde kadaversynode werd gehouden. Het gemummificeerde overschot van de negen maanden eerder gestorven paus Formosus werd uit een sarcofaag gehaald op last van zijn opvolger Stefanus VI, in vol ornaat op een troon geposteerd en berecht. Een diaken moest namens hem antwoorden op de vragen van Stefanus. Het verdict luidde: schuldig aan meened en andere misdrijven. Het pausschap van Formosus en al zijn decreten werden herroepen. Zijn consecratievingers werden afgehakt en zijn lijk werd door de straten van Rome gesleept en in de Tiber gegooid. De reden voor het

onmetelijke genocide in Cambodja tussen 1975 en 1979, in 1998 stierf, stelde Same Soth, een oude heilige man, voor dat de Verenigde Staten Pol Pots lijk publiekelijk zouden berechten 'zodat het Cambodjaanse volk niet langer zou lijden onder zijn misdrijven'.¹³ Dit voorval doet denken aan het *damnatio memoriae* in het antieke Rome. Romeinse keizers konden postuum in een strafproces door de senaat tot hoogverraad worden veroordeeld. Als straf werd de publieke herinnering aan hen uitgewist. Hun naam en beeltenis werden van openbare inscripties, gebouwen en munten verwijderd. Zeker negen keizers viel dit lot ten deel.¹⁴ Het beroemdste

13 Jerry Adler, Ron Moreau en Melinda Liu, 'Pol Pot's last days', *Newsweek* 131, nr. 17 (27 april 1998) 39.

14 'Damnatio memoriae' in: Hubert Cancik en Helmuth Schneider ed., *Der neue Pauly. Enzyklopädie der Antike* III (Stuttgart en Weimar 1997) 299–300.

proces lag in Formosus' mislukte poging Rome te bevrijden uit de greep van de hertogen van Spoleto (uit wier familie Stefanus stamde) door een rivaal te kronen. Het postume proces van Formosus leidde in weinige maanden tot een volksopstand en tot de afzetting, gevangenschap en wurging van Stefanus. Na diens dood volgden er nog veertien bloedige jaren met zes pausen en één tegenpaus waarin de rehabilitatie van Formosus beurtelings werd afgekondigd en ongedaan gemaakt.¹⁵

Van een geheel andere orde is het postuum straffen door de overledenen te beschimpen. In feite is dit het geval van de holocaustontkenners. Het voorbeeld dat ik hier aanhaal, dat van de Duitser Hans-Jürgen Witzsch, is niet zozeer bijzonder door het vergrijp (het ontkennen van het bestaan van de gaskamers en de genocide) als om het beroep van de dader en om zijn volharding. Witzsch was namelijk een geschiedenisleraar en dat is een verzwarende omstandigheid voor zijn holocaustontkenning. Bovendien vocht hij zijn veroordeling uit 1996 – vier maanden voorwaardelijk wegens 'minachting van de waardigheid van de doden' – aan op alle gerechtelijke niveaus. In 1999 werd zijn laatste beroep, voor het Europese Hof voor de Mensenrechten in Straatsburg, niet ontvankelijk verklaard.¹⁶ Alle genociden (van de Armeense genocide en de Holocaust tot Rwanda en Srebrenica) en vele oorlogsmisdaden (zoals Nanking en Katyn) zijn trouwens voorwerp van ontkenning. Dat komt omdat de daders na de fysieke eliminatie van de slachtoffers verder gaan met de psychische eliminatie door het onklaar maken van bewijs en herinnering. De ontkenning begint al tijdens de feiten zelf – met het uitwissen van sporen – en wordt na afloop vervolgd, hetzij door de daders, hetzij door anderen. Ook ontkenning van genocide en massamoord is dus een vorm van postuum straffen.

Reikwijdte van het begrip

Een vraag die uit deze voorbeelden rijst is of het postume straffen in de loop van de geschiedenis is toe- of afgenomen. De geschiedenis toont verbijsterende voorbeelden van wreedheden en absolute willekeur tegenover

15 Eamon Duffy, *Saints and sinners. A history of the popes* (New Haven en Londen 1997) 83 en *Encyclopaedia Britannica Online* (<http://www.search.eb.com/>), lemma's 'Formosus', 'John IX', 'Sergius III', 'Stephen V (or VI)', 'Stephen VI (or VII)', en 'Theodore II'.

16 European Court of Human Rights, *Decision as to the admissibility of application no. 41448/98 by Hans-Jürgen Witzsch against Germany* (<http://www.echr.coe.int/>; Straatsburg 1999).

de doden. Voor elk voorbeeld van horror aan historische zijde (bijvoorbeeld de legers van Timoer Lenk) kan er één aan actuele zijde geplaatst worden (de *Interahamwe* in Rwanda). Aan de andere kant is respect voor de doden, zoals ik verder zal aantonen, een universele constante. Uiteraard schommelt de geografische, chronologische en culturele distributie van zowel horror als respect, maar als we letten op de dominante variabele van de stijgende wereldbevolking dan lijkt de meest plausibele hypothese te zijn dat het aantal postume straffen in de loop van de wereldgeschiedenis in absolute zin toeneemt maar in relatieve termen waarschijnlijk gelijk blijft.

Een andere vraag is of de postume straffen die het Internationaal Strafhof zal aanpakken onder de vlag van 'oorlogsmisdrijf van aanslagen op de waardigheid van dode personen' het moreel en juridisch onrecht dat levenden jegens generaties uit het verleden kunnen begaan, volledig afdekken. Het antwoord luidt ontkennend. Daar niet alle schade die aan de doden wordt toegebracht ook bedoeld is om te straffen, omvatten postume straffen niet alle schendingen van de plichten van de levenden tegenover de doden.¹⁷ Sommige vormen van ritueel kannibalisme dienen bijvoorbeeld om de kracht van de overledene in zich op te nemen: het blijven misdrijven en 'aanslagen op de persoonlijke waardigheid', maar het zijn geen postume straffen zoals andere vormen van kannibalisme dat wel zijn.

Maar de aanwezigheid van een intentie om te straffen is soms moeilijk vast te stellen. Het onteren van begraafplaatsen door militairen kan bijvoorbeeld te wijten zijn aan onverschilligheid of het kan een ongepland neveneffect van een campagne zijn. In alles wat negatief afwijkt van gangbare begrafenis- of crematierituelen kan maar hoeft niet de intentie om te straffen te zitten. Het beroven van pas overledenen, het illegaal verwijderen van hun organen of het onterecht confisqueren van hun nalatenschap zijn criminele daden maar het motief kan zijn zichzelf te verrijken óf de dode te straffen óf beide. Uit het laatste voorbeeld blijkt ook dat motieven van dodenschennis soms samengesteld zijn: aan het beroven van een overledene van zijn bezittingen en organen kunnen tegelijk straf en profijt ten grondslag liggen. Zo kunnen het verminken en wegwerken van lichamen in massagraven tegelijk bedoeld zijn als straf voor politieke tegenstanders en als poging om het bewijs van massamoord uit te wis-

17 Voor een overzicht van de schendingen van de plichten van de levenden jegens de doden, zie Antoon de Baets, 'A declaration of the responsibilities of present generations toward past generations', *History and Theory* 43 (2004) 130–164, aldaar 157–158.

sen. Al deze reserves roepen de vraag op welke motieven de intentie om postuum te straffen dirigeren.¹⁸

Motieven voor postuum straffen

Waarom straffen de levenden de doden? De daders kunnen handelen vanuit vier drijfveren, die in de volgende tabel worden aangegeven:¹⁹

Postume straffen: motieven, doelen, strategieën						
daders	motief	doelgroep	slachtoffers	misdrijf	strategie	
individueën, groepen, overheid	wraak	doden	1: doden	symbolisch	repressief	direct
	angst		2: levenden		preventief	
	afschrikking	levenden	1: levenden	substantieel	preventief	indirect
	belediging		2: doden			
						nadelen voor levenden

Strikt genomen *kunnen* de levenden de doden zelf niet straffen, hoewel ze dat vaak wel *geloven*. Wraak of angst ligt ten grondslag aan dit geloof. Het eerste motief is wraak. Uit de meeste voorbeelden die ik gaf blijkt dat de levenden de doden straffen omdat ze vonden dat deze doden hun verdiende

18 Onder moraalfilosofen bestaat een grote discussie over de vraag of een persoon geschaad kan worden door zijn eigen dood of door gebeurtenissen nadien. Deze discussie maakt veelvuldig gebruik van de term 'posthumous harm'. Deze 'postume schade' is iets anders dan 'postume straf' ('posthumous punishment'). Een korte schets van het probleem in: Barbara Levenbook, 'Disposition of Remains,' in: Christopher Gray ed. *The philosophy of law. An encyclopedia* (New York en Londen 1999) 216–219.

19 De inspiratie voor deze tabel kwam vooral van: Paul Barber, *Vampires, burial and death. Folklore and Reality* (New Haven en Londen 1988) 5–9, 61–63; Elias Canetti, *Crowds and power* (oorspronkelijk Duits 1960; New York 1984) 66–67, 262–277; Gittings, *Death*, 60–85; Human Rights Office, Archdiocese of Guatemala ed. *Guatemala: Never again! Recovery of historical memory project* (New York 1999) 14–22, 173–174; Kenneth Iserson, *Death to dust. What happens to dead bodies?* (Tucson 1994) 510–512, 559; Catherine Merridale, *Night of stone. Death and memory in Russia* (Londen 2000) 55–57; J. Middleton, 'Anthropology of ancestors' in: Neil Smelser en Paul Baltes ed., *International encyclopedia of the social and behavioral sciences*, I (Oxford e.a 2001) 494–496; 'New Englanders "killed" corpses, experts say,' *New York Times*, 31 oktober 1993; Catrien Santing, 'Menselijke resten als bron' in: *Groniek. Historisch Tijdschrift* 36 (2003) 541–549; Hans Schreuer, 'Das Recht der Toten,' in: *Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft* 33 (1916) deel 1, 333–432, aldaar 359–367 en Katherine Verdery, *The political lives of dead bodies. Reburial and postsocialist change* (New York 1999) 97.

straf bij leven ófwel ontliepen en *alsnog moesten ontvangen* ófwel al kregen en postuum *verder moesten ondergaan*. Het eerste is vaak het geval bij de machtigen der aarde die in ongenade vielen, het tweede bij hen die werden omgebracht: gesneuvelden, oorlogsvijanden, landverraders, moordenaars, ketters of vogelvrijverklaarden. Maar ook minderheden die de levenden angst inboezemden of aan wie een kwade genius werd toegeschreven, kunnen er onder vallen: zonderlingen, heksen, zelfmoordenaars, mismaakten, mentaal gehandicapten, zij die lijden aan een besmettelijke of ongeneeslijke ziekte, ongedoopten, doodgeborenen. De aard van de postume straf is sterk cultuurbepaald: aan de galg hangen, beschimpend tentoonstellen, publiekelijk secties uitvoeren, niet begraven, heropgraven, en het achterlaten van lichamen in massagraven lijken veel toegepaste methoden.

Het tweede motief, angst, wordt vaak ingegeven door religieuze motieven en houdt de *verijdeling van de wraak van de doden* in. De levenden straffen dan de doden om hun terugkeer te voorkomen. Vaak vrezen de levenden namelijk dat sommige doden geen rust vinden, vertoornen terugkeren naar de aarde en zich als vampiers op hen wreken. Meestal worden de doden gunstig gestemd door zorgvuldig vaststaande rituelen te volgen, maar soms leidt de angst tot een preventieve uithaal naar hen. Ook hier wordt het motief vaak zichtbaar in de straf: de doden mogen niet in beweging komen en dus worden de lijken met het hoofd naar beneden begraven, herbegraven op veilige afstand, gefusilleerd, vastgeketend (-genageld, -gespietst), onthoofd, de benen gebroken, het hart geroofd, verbrand, enzovoort. De verklaring voor de aan de doden toegeschreven toorn kan liggen in gebeurtenissen voor, tijdens of na hun dood: ze hadden een ongelukkig leven, stierven geen natuurlijke dood, kregen geen eervolle begrafenis, maken een kwade postume tijd door, of zijn eenvoudig wrokkig omdat ze niet langer leven. Ze zwerven rusteloos rond of zien af in een hel, vaak gegriefd door het gebrek aan aandacht en zorg van de nabestaanden. De preventieve strategie is riskant want als het straffen van de doden mislukt, vermeerderd hun wraakzucht alleen maar. Toch kan men zich de vraag stellen of het bij dit motief nog wel om straffen in de strikte zin gaat: de actie van de levenden ontstaat immers uit zelfbescherming en niet – of althans niet primair – uit de wil om de waardigheid van de doden aan te tasten. Bewijs is te vinden in het feit dat bij de doden die het mikpunt van preventieve maatregelen worden ook overleden familie en vrienden kunnen horen.

Daar er twee groepen slachtoffers kunnen zijn – de doden én de levenden – kan één en dezelfde daad op beide groepen zijn gericht. Daarom zijn

de resterende motieven, *afschrikking en belediging van de levenden*, bijna altijd een neveneffect van de eerste twee motieven. Maar ze komen ook zelfstandig voor en dan richten de daders zich als het ware over de hoofden van de doden tot de levenden. Postuum straffen is eigenlijk ook niet zozeer weerzinwekkend omdat het de doden treft (want, zoals we zagen, kunnen de doden strikt genomen niet getroffen worden), maar omdat het de nabestaanden en andere levenden revolteert, afschrikt, vernedert en beledigt. De levenden zien de doden als symbolen van de mensen die zij ooit waren en ervaren de schending van die symbolische waarde als kwetsend. Om die reden behandelt de moraalfilosoof Joel Feinberg in zijn vierdelige meesterwerk over de morele grenzen van het strafrecht het mishandelen van lijken niet in het eerste deel, *Schade aan anderen*, maar in het tweede, *Belediging van anderen*. En met die 'anderen' bedoelt hij de levenden.²⁰ In het geval van afschrikking worden de levenden gewaarschuwd dat hun een gruwelijk lot te wachten staat als ze wagen te doen wat de mishandelde overledenen deden. Hier sluit het vierde motief nauw bij aan. Het is mijns inziens een motief dat vooral eigen is aan overheden die genocidale vormen van repressie toepassen: lijken worden verminkt en begraafplaatsen ontviwd om een bepaalde categorie tegenstanders te vernederen en te beledigen, begrafenissen worden opgebroken of belet om sociale cohesie onder de rouwenden te beletten. Het is verder ook een motief dat vele genocidenontkenners drijft. Ik geloof dat het Internationaal Strafhof te maken zal krijgen met postume straffen uit alle categorieën.

Postume waardigheid

Laat ons daarom nu de visie van het Strafhof op de doden onderzoeken. Van de formule 'aanslagen op de waardigheid van dode personen' begrijpen we al wat de term 'aanslagen' wil zeggen, namelijk postume straffen. Uit ons overzicht hiervan valt op te maken dat de bewering van het Hof dat de doden onderworpen kunnen worden aan aanslagen op hun waardigheid, dat ze vernederd kunnen worden, eigenlijk onhoudbaar is: het zijn niet de doden die worden vernederd, maar hun nabestaanden.

Maar wie of wat zijn 'dode personen' en wat houdt hun waardigheid precies in? De reden waarom ik meen – anders dan het Strafhof

20 Joel Feinberg, *The moral limits of the criminal law II. Offense to others* (New York en Oxford 1985) 53–57, 70–71, 94–95, 116–117.

Exhumatie van menselijke overschotten uit een massagraf nabij Voronezh aan het begin van de jaren '90. De slachtoffers van het stalinistische regime kregen pas decennia later een waardige behandeling. Uit: Catherine Meridale, *Night of stone. Death and memory in twentieth-century Russia* (New York 2001) 245.

– dat de doden geen mensen of personen zijn, maar *voormalige* mensen of personen, is complex en kan ik hier niet uiteenzetten.²¹

Een gevolg van deze alternatieve kijk op de doden is dat de waardigheid die aan hen moet worden toegekend geen menselijke maar *postume* waardigheid is. Postume waardigheid is een appèl om de voorbijgang van de menselijkheid van de doden te respecteren en ze is de grondslag van de verantwoordelijkheden

van de levenden jegens de doden. Hoe weten we dan dat die postume waardigheid bestaat?²²

Eén van de meest onderbouwde vaststellingen van het antropologische onderzoek is dat de levenden quasi-universeel de doden respecteren en inderdaad geloven dat ze waardigheid bezitten. Archeologen beschouwen

21 Zie hiervoor De Baets, 'A declaration' 133–135; vergelijk Albin Eser, 'Mental elements. Mistake of fact and mistake of law' in: Antonio Cassese, Paola Gaeta en John Jones ed. *The Rome Statute of the International Criminal Court. A commentary I* (Oxford 2002) 923 noot 156.

22 Naar De Baets, 'A declaration' 136–139, waar de bewijsvoering nog wordt aangevuld met vijf aannames die hier uit plaatsgebrek zijn weggelaten. Zie ook Antoon de Baets, 'How humanity stands on its dignity', *The Australian*, 13 juli 2005, 36.

sporen van rouwceremonies in een bepaald gebied als krachtig bewijs voor – en virtueel equivalent van – de aanwezigheid van menselijke activiteit daar. Het Latijnse woord voor mensheid, ‘humanitas’, zou afstammen van ‘humando’, wat ‘begravend’ betekent.²³ Talloze rapporten uit alle tijden en streken beklemtonen het belang van decente begrafenissen.²⁴ En het moeizame en kostelijke speuren naar menselijke resten van gesneuvelde soldaten is alleen door de waardigheidsopvatting te verklaren.²⁵ De *Conventies van Genève*, geratificeerd door alle landen ter wereld behalve Nauru (12.000 inwoners), benadrukken dat menselijke resten gerespecteerd moeten worden. En postuum herstel van de waardigheid van overleden slachtoffers van grove mensenrechtenschendingen was een krachtig motief achter de oprichting van het Internationaal Strafhof zelf. In zijn *Verklaring op de openingszitting van de rechters van het Internationaal Strafhof* op 11 maart 2003 in Den Haag zei Secretaris-Generaal van de Verenigde Naties Kofi Annan: ‘Alles wat we kunnen doen voor hen die zijn afgeslacht, is om hun in de dood de waardigheid en het respect te verlenen die hun op zo wrede wijze werden onthouden tijdens het leven.’ Zelfs postume straffen kunnen doorgaan als bewijzen *a contrario* van het feit dat postume waardigheid bestaat. Het geloof in het onmogelijke, namelijk dat de levenden de doden kunnen straffen, wijst erop dat de straffenden in dode lichamen meer zien dan dingen die er niet toe doen. En dat de nabestaanden en andere levenden geraakt worden door die onheuse behandeling betekent dat de symbolische waarde van menselijke resten inderdaad doorwerkt. Negeren dat de doden (postume) waardigheid bezitten is, kort gezegd, een belediging voor de gevoelens van de mensheid.

Besluit

Mijn besluit is dat de doden geen menselijke waardigheid bezitten – zoals het Strafhof stilzwijgend veronderstelt – maar postume waardigheid. Daaruit vloeit voort dat ook de doden onverkort respect verdienen. Het begrip ‘postume waardigheid’ biedt een gepast perspectief om over de doden te spreken. Het heeft het voordeel dat termen met een metafysische echo zoals

23 Robert Pogue Harrison, *The Dominion of the Dead* (Chicago en Londen 2003), xi.

24 Zie bijvoorbeeld Gittings, *Death*, 60, 83–84 (pre-industrieel Engeland) of *Guatemala: Memoria del silencio. Informe de la comisión para el esclarecimiento histórico* (Guatemala 1999) V, 34–35 (paragrafen 53–54).

25 Virginia Black, ‘Dignity’ in: Gray ed., *The philosophy of law* 208–210, aldaar 208.

hiernamaals, onsterfelijkheid, geesten, zielen of zelfs voorouders overbodig worden om het respect waarmee de levenden de doden moeten bejegenen te rechtvaardigen. Als we dit besluit accepteren, dan bezitten wij voldoende grond om postume straffen te veroordelen en is de filosofisch twijfelachtige positie van het Hof overbodig.

Toch zijn ook nu niet alle problemen opgelost. In de eerste plaats blijft het ongewis op welke manier postume waardigheid kan bestaan: dichten de levenden haar actief aan de doden toe of is ze inherent en wordt ze door de levenden (h)erkend? Misschien zijn beide tegelijk waar als we aannemen dat de doden *potentiële* waardigheid bezitten die geactiveerd wordt elke keer dat de levenden in contact met hen komen. In de tweede plaats kan het recht dat de doden beschermt ook risico's voor historici met zich meebrengen. Het gaat dan uiteraard niet meer om de verminking van dode lichamen of om het weigeren van een eervolle begrafenis, maar om de manier waarop over de doden wordt geschreven. Over heel de wereld bestaan er namelijk wetten die provisies bevatten voor 'de bescherming van de nagedachtenis van de doden' of tegen 'smaad aan overledenen'.²⁶ Op basis van een dergelijke provisie werd de holocaustontkenner Witzsch veroordeeld. Vrijwel alle historici veroordelen fel de handelswijze van holocaustontkenners maar ze vragen zich tegelijk met nadruk af of de ontkenners wel door rechters tot zwijgen moeten worden gebracht. Breder bekeken is het een feit dat smaadwetten overal ter wereld worden misbruikt en een ontmoedigend effect kunnen hebben op de expressie van historische ideeën. Vaak zijn die smaadwetten nauwelijks verholde censuurpogingen. Hoe is het dan mogelijk om de postume waardigheid van de doden te beschermen zonder tegelijk de toegang tot gevoelige archieven te blokkeren of kritisch onderzoek en publicaties over de doden te beletten? De oplossing is tweevoudig. De eerste stap is om het probleem niet in handen te geven van rechters maar van verantwoordelijke historici. De tweede stap is om de waardigheid van de doden (en dan met name hun privacy en reputatie)²⁷ af te wegen tegenover het recht van het publiek op informatie wanneer gevoelige feiten over hen worden onthuld. Een dergelijke aanpak is te verwezenlijken als historici alle geïnteresseerde partijen kunnen over-

26 John Gilissen, 'La responsabilité civile et pénale de l'historien', *Revue belge de philologie et d'histoire* 38 (1960) 295–329 en 1005–1039, aldaar 304, 321–329 ('Respect dû à la mémoire des morts').

27 Ik geloof inderdaad dat de doden privacy bezitten en een reputatie hebben. Zie De Baets, 'A declaration' 143–144, 147–148, 157–159.

tuigen van hun bereidheid verantwoording af te leggen. En dat is alleen mogelijk als ze opereren binnen de grenzen van een transparante code voor beroepsethiek.²⁸

Postume straf en postume waardigheid zijn elkaars tegenpolen. De eerste wordt veroordeeld op grond van de tweede. Het inroepen van postume waardigheid kan echter zelf misbruikt worden. Op het niveau van de historiografie is de figuur van de verantwoordelijke historicus de enige garantie voor een juiste appreciatie van deze postume waardigheid.

28 Antoon de Baets, 'Last rites, old wrongs', *The Times Higher Education Supplement*, nr. 1861 (4 maart 2005) 16; idem, 'Argumenten voor en tegen een ethische code voor historici', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 118 (2005), in druk.